

KÉT ERDÉLYI ÍRÓ

NYÍRÓJÓZSEF ÉS TAMÁSI ÁRON

A SZÉKELY NÉPI katholicizmus misztikumától az egyetemes humánnumig szélesedő és a magyar rög fájó realitása felé tartó művészetüket Erdély adta a magyarságnak. Az erdélyi élek, a transilvanizmus meghatározására essay-irodalmunkban a legutóbbi években számos kísérlet történt. A magyar szellemtörténet nem egy múlhatatlan arcú alakját: Dávid Ferencet, Apáczai Cseri Jánost, Mikest, Jósikát, Keményt, Gyulait idézi meg az erről értekező. Olyan férfiakat, akikben a legsajátosabb és végletesebb együttesben található a fajtájukhoz, a hazai röghöz való ragaszkodás a mindenkori európai reformeszmék olthatatlan kultuszával és az egyetemes európai kultúrába való bekapcsolódással.

NYÍRÓ JÓZSEF¹ művészetében is tisztán föllelhető ez az együttes. A székely népből sarjadva az európai műveltségen át újra visszatalált a székely rög evangéliumi egyszerűségéhez, őszinteségéhez és igazságához. Művei közt a Jézusfaragó ember első próbálkozásai után a lélektani kiérés, a pszichológiai dátum sorrendjében következő az író tragikus törésű egyéni lelki fejlődéséről és életpályájáról nyilvános vallomást tevő Isten igájában; majd a faj tragikumát egy szimbólummá nőtetett történeti alakban fölmutató Sibói bölény és végül az egyetemes emberi és sajátosan székely tragikus emberlátást végleg kiérett novellakompozíciókba rögzítő Kopjafák.

Írójuknak a művész és a moralista rétor egyszerre adta kezébe a tollat. A minden témáját az érzelm ihletésén nőtető és érlelő teremtő temperamentum ösztönössége vegyül bennük a rétor sokszor rikitó, sokszor túlméretezett kifejezésekben tobzódó, sokszor valami kveruláns prédikatori hangig tévedő szándékával. Alapszemlélete az — annyira erdélyi — tragikus életlátás, amely egészen az övé, — talán csak kifejezőmódjában köszön sokat az előttejárt Ady—Móricz—Szabó Dezső írónemzedéknek és érzetet epigonizmust—és amelyet elsősorban balladikus ütemű novelláiban tud tömörítve kifejezni. Nyíró igazában novellista, még regényeiben is.

Az I s t e n i g á j á b a n c. a nem rája termett katolikus papi életforma megrendítő confessióját nyújtó én-regényből is nagyszerű novellákat lehet kiszigetelni. Nem is regény ez, hanem egy önvallomás-sorozat, helyenként egészen önálló, páratlan szépségű novellarészletekkel. (Gyónom a Mindenható Istennek. — A gyilkos.) A volt papköltő sohasem tartozott azok közé, akikben a hit megszokássá vagy hasznot-hajtó foglalkozássá válik. Korán meglátta, hogy a halhatatlan lelkek

¹ Jézusfaragó ember. — A sibói bölény. — Isten igájában. — Kopjafák.

üdvözlésének előfeltétele szociális üdvözítésük, hogy nem tudnak hinni sem azok, akiknek itt alant nincs mit remélni többé. A világnézet igazsága, a vallás természetfölötti ereje egyéniségében csodálatos szintézisre jutott a szociális részvétellel, a néppel való teljes azonosulással. „Minden sóhajtáshoz testvért kellene sóhajtanom, szívük terhet viselni, erős karjaimba emelni őket, hitet hittel, kint kinnal, testet testtel, lelket lélekkel, sorsot sorssal támogatni. Át kellene ömlenem mindannyiokba és saját varázslatomba vonni. Hiszen a halott is csak úgy tudna pihenni, ha mellé fekehetném. Már nem én élek, hanem ők élnek énbennem és én élek őbennük.“

Ha ez a szintézis — legalább is az örökbekapott és vállalt tételek vallás keretében — számára föl bomlott, annak nem értelmi, intellektuális-rationális okai vannak, hanem természetének a temperamentumát hervasztó Törvény ellen való tiltakozása és az otthoni szegénysége, kínzó gyereksorsa determinizmusával rákényszerült hivatás elvesztése. E hivatást valójában a néppel való teljes szolidaritás tette élete döntő fokán és órájában számára vállalhatóvá. „Csak azt tudom, hogy millió és millió ember szenved, a gyermekeknek nincs hová fejüket lehajtaniok, még a virág árnyéka is másé és több meztelen testet süt a nap, mint fölöltöztetett. A szájak sárgák a kínzó éhségtől és a nagy igazságtalanságtól saját bánatában megfeketedik a búza a mezőn. Csak azt tudom, hogy odahaza az én népem vár. Valami egyetemes, kozmikus részvét ez, amely őt a meztlábások, a rongyosok, a „föld barmai“ papjává tette, azoknak papjává, akik reménységükben minden karácsonykor szájuk leheletével melengetik Jézuska lábait és elalszanak a templomban, mert végre egy kis pihenéshez jutottak.

Megrendítő erővel írja le a röghöz való visszatalálását, „első primiciáját“. Amint fiatal papként falujába indul, „a szürke fehér-ségbe vesző horizont pereméről már idelátszottak a falu faházai a hegyek aljából, odaragasztva a Kárpátok sziklamellére, különös keleti formákban, mintha Attila húnjai építették volna. Fenyők zöld zászlója lengett fölöttük. A fűszálak az esőcseppek alatt gömnyedeztek, a falu barna és ázott volt, mintha új emberteremtéshez készítette volna elő az Isten. Ezekből a sziklából puhított, ebből a sárból markolt föl engem is. Szinte átéltem saját megteremtésemet. Ebből a völgyből áramló friss szél szította fel az élet szikráját bennem, hogy ki ne aludjék... Amit csak köröskörül látok, mindennek volt valami része megteremtésben akár alulról jött, akár felülről napfény, eső, illat, felhő, köd képében. Az anyám és számlálatlan elődeim testén át érzem velük a közösséget, a végtelen magasságokba vezető tekintet sejtéses álmaitól kezdve az elharapott fű fanyar ízéig... És amire készülök az oltár előtt, csak a második primiciám. Az első ez, aminek misztériumát végig érzem attól a pillanattól kezdve, hogy az első székely virágot megpillantottam...“

Most látja meg, hogy milyen beteg életet hordoz székely népének földje. A nép valami egyházkívüli nagy kereszténységet él, melyben a nyomor ölelkezik a jósággal és igazsággal. Napokig elnézi emberkínzó munkájukat, megízleli zabos árpahengerüket, segíti fölállítani szekereiket. Ezek az emberek vállukkal tartják kis tehenüket munka-

közben, hogy a meredek hegyoldalról le ne zuhanjon. Megtörtént, hogy földbarna asszonyaik félnapi járóföldről a kötényükben hozták haza durva munka közben megszült gyermekeiket. A szájuktól elvont falat árán kuporgatott pár forintjukat reménytelenül hordták kamatának a legyőzhetetlen bankba. Fejük fölött részvénytársaságok tarolták az erdőt, ingyen hordták el a borvizet, értékes ércet, ként, pizstrángot, fűvet. Néha fölillant bennük a keserűség kis vagyonuk pusztulása miatt és ilyenkor reszkető. keserű emberekkel megteltek a kocsmák, kiomlott az embervér vagy tűzbeborult erdő, mező, házak. Egyébként a férfiak elszegődtek erdei munkásnak, viruló lányok dalolva mentek „Barassóba“, Bukarestbe és megejtve, sírva jöttek haza. Már akit el nem söpört végleg az élet szennyes hulláma...

Ebben a milieuban a fiatal papot más fájdalmas csalódások is érik. Nem hallgathatjuk sokáig büntetlenül a magas hegyek zenéjét és önszívünk dobogását. Lelki magányunkból emberek közé kell jönnünk, ahol ideáljaink megsápadásával vásároljuk meg ember- és életismertünket ... A világháború rettenetes élményei is rázúdulnak és mind nehezebb lesz számára az „Isten ígája“. Mindinkább megroskad keresztje alatt és nincs senki, aki az enyhület és vigasztalás Veronika-kendőjét odanyújtaná neki. Végre világosan ráébred, hogy ő sohasem volt papnak való. Csak áldozatból, belső kényszerből, túlzott gyermeki szeretetből lett azzá. Most úgy érzi, hogy ez istencsalás volt... Sohasem érezte a papi hivatás örömét, belső nyugalját, de rettegte a szentségtörést, de néhány álomformát talált, ami ideig-óráig elcsitította. Mégis hű volt mindeddig Istenhez, Egyházhoz; becsületes és tiszta maradt. De most már kifogyott az erőből és egyetlen becsületes útnak csak ezt látja: Megválni a papságtól... Ugyanakkor zúdul rá népe vesztett háborúban, széttépett hazájában, árva elhagyatottságában beérő tragédiája. A családi élet tiszta boldogságában keres és lel támaszt, amint a regény is ettől kezdve a család himnuszává válik, a hitvesé és gyermeké, ez „égi réten közösen szakított virágé..

írónk történelmi regénye: A sibói bölény szerzőjének abból az érzéséből született, hogy a saját történelmével elvakított népet készületlenül lepte meg végzete. Ha tehát Nyirő mégis a történelemhez fordul vissza, — erősen dilettáns szemlélettel — ezt azért teszi, hogy benne is a jelenre találjon eligazítást és útmutatást. Az író hazaszeretete és magyarsága szinte végkép elvált a történelmi magyar érzéstől és visszamenekült, mint gyermek az anyjához, ősi faji összefüggésekbe. Válaszott hősének, id. Wesselényi Miklósnak egyénisége egyike a magyarság azon heroikus alakjainak, akinél — mint történelmi esszé-írásunk legnagyobb mestere, Kemény Zsigmond megjegyzi senki se tudná megmondani, szíve volt-e nemesebb vagy véralkataszonyúabb. Egy a XVIII. század végére késett magyar Götz von Berlichingennel állunk szemben, akinek alakjában megmintázója bizonyos fokig önmagára talál, benne nyújtózik ki. Sűrített, robbanó temperamentum és túlzottan finom, érzékeny lelki ismeret egyaránt rokonítja vele, hasonlóan mint hősével a Toldi férfias szemérmű, folytonos lelkiismeretrohamtól zaklatott költőjét, Arany Jánost. De a rettenthetetlen és mégis örökké gyermek Wesselényi egyszersmind

a mai erdélyi magyarság szimbóluma is: „Tehetetlen fájó szív, kidobva Erdély országújára, melyen az események végigvágatnak és eltíporják“. Talán ez okozza — alakítója retorikus vonásán túl —, hogy sok benne az anakronizmus, hogy szinte mindig kothumusban él és léleklizik. Amit a szerző magyarjaiban József császár ajkával megró: a gravaminális retorika, az az ő művészetének is egyik alapfogatókossága. Több történeti alakja legtöbbször csak retorikus raisonneur, az író szócsöve, amelyen át retorikáját hallatja. Pszichológájuk éppen ezért mozaikszerű, nincs bennük lélektani fejlesztés, hanem néha csupán történeti forrásátírás. Éppen azért a regény kompozíciója is laza, széteső.

A szerző történeti anyagában egyébként a magyar sors egyik legmélyebb tragikumát: a szociális előrelépés, az emberi, európai haladás és a magyarság, a faji, nemzeti öntudat tragikus polaritását mutatja föl. A magyarság történeti élete folyamán nélkülözte a nemzeti abszolutizmus nevelő hatását, idegen dinasztiája germanizáló törekvésével nemcsak legnagyobb kincsünk ellen vétkezett, hanem önmaga ellen is, „mert a szájunkba tolt nyelv gyűlöletet termik és milliók átkával hervad le az ajkról“. Himnikus szavakban búcsúztatja — ma is fájdalmas aktualitással — írónk ezt a kincset: „Isten veled szentséges, meggyalázott drága magyar nyelv... Rátok bízom mezők madarai, erdők vadjai... Siessetek megtanulni, mielőtt mi elfeledjük! Hol vagytok hát szófigyelő, szántóvető pacsirták, okos fülemülék... e drága földnek minden oktalan állati? Szedjétek fel minden elhajított édes szónkat, hogy valamikor, ki tudja mikor, visszaadhassátok...“

Viszont az is kétségtelen, hogy ez a császári abszolutizmus, különösen jozefinista formájában, szociális téren magasabbrendű volt, mint a csak nemesi gravamenjeivel bajlódó magyar rendiség Wesselényi korában. Tragikus antagonizmus! Ez a fölvilágosult abszolutizmus, amelyet József császárban a legnemesebb szándékú uralkodók egyike gyakorolt, aki valaha a földön uralkodott és akiben — hogy Renan Marcus Aureliusról mondott szavait idézzük — a legnagyobb hatalom a legnemesebb lelkiütellet egyesült, mintegy tradicionális alapon előlegezi a francia forradalom nagy emberi előrelépését. Persze műve a véghezvitelben eltorzult. Az észszerűség szolgálatában egyetlen uralkodó sem vállalkozott nagyobb munkára II. Józsefnél és életének végén egyik sem bukott le olyan tragikusan optimizmusának felhőiből. Nem lehet büntetlenül kiiktatni a történeti valóságot és alig lehet az embereket akaruk ellenére boldoggá tenni.

A császári abszolutizmussal szemben a rendiség egy része képviseli, minden hibája ellenére, a magyarságot; elsősorban természetesen Wesselényi. Abban a drámai erejű jelenetben, ahol szembenáll a halálrajegyzett Józseffel, szinte működésükben tettenérjük a két polaritást. Wesselényiben azonban a nemzeti érzés egyesül a nép szeretetével és fölségítésével. Amíg az enervált rendiség igazában se a nemzetiség, se a társadalmi fejlődés útján nem bír haladni egy tapodtat sem, Wesselényi alakja nyújtja a nemzeti és haladó gondolat összekapcsolásának azt az elképzelését, amelyet azután egy emberöltőnyi idő után a magyar reformkor nagy nemzedéke valósít meg.

A börtönben sínylódó Wesselényiről mondja oly szépen Nyíró: ő az, akivel népe, ha máshol már nem is, a közös temető ismeretlen mélyén találkozni fog és e találkozásból egyszer bizonyosan új világ támad...

Nyíró művészetének igazán kiértett termése zárt kompozíciójú, balladikus ütemű elbeszéléseiben és rajzaiban van. A *K o p j a f á k* darabjait, amelyekben egy maroknyi nép sír föl a végtelenbe, „a halál sóhajt és a világ fájdalmai rázzák bilincseiket“, a tragikus életérzés hangulategysége fűzi össze. Amint valamikor Mikszáth derűs-könnyes Jó palócái hoztak hírt a nógrádi tájak embereinek életéről, itt a humánum egyetemes szépségével van megörökítve, hogyan éltek, szenvedtek és tértek örök nyugalomra a székelyek. A világgal, az ember-testvérrel magát egynekérző, egyetemes, mindent és mindenkit magáhozölelő szeretet ihlette ezeket az írásokat, amelyeknek íróját átjárta a tudat, hogy a sírok süppedt, néma halmainak örök balladáit a kis falvakban tovább is jajgatják.

Lakóik sorra megelevenednek előttünk. A szegény pásztorfiú, aki halála előtt a Szilaj tehén szarvára köti magát, hogy mégegyszer láthassa menyasszonyát... Az öreg kántor, aki hogy temetése ne okozzon újabb gondot ínséges övéinek, az erdő végtelenébe bujdosik magányosan meghalni... A vén erdőpásztor és felesége, a székely erdő e Philemon és Baucisának megindító halála... A rettenetes, halállal tréfálkozó Ika Bálint örületbehullása... A fia lelkének klarinétózó Gyuri cigány... A gyermekgyógyító piroskendőért inukszakadtig dolgozó emberpár feledhetetlen fájdalma, akik már csak kis halottjukat földhetik be vele... Holt asszonyát, halálát rejtve, vonaton hazafelé vivő székely, akit mélységes emberi részvét kísér ... Az ekeszarvára véresen bukó szántóvető ... A köszívű szülők, akik mégis csak megbocsátanak gyermekük sírból elővált holttetemének és bocsánatot esdenek tőle... A munkáért rettenetesen sóvárgó, de ahhoz csak emberhalált okozó vihar után jutó favágók... Az erdei szerelem riasztó ereje és tragikus vége... A feketeszallagos báránka szivigható története, amelyet a temetőbe visznek játszani egy parányi sír lakójának ...

Csak jelezni, megvillantani lehet témájukat, amelynek hangulata ellenállhatatlan erővel von be és merit el írójuk. Valósággal drámai erővel készíti magát az olvasóra e könyv és napokra ránkényszeríti hangulatát, ami talán a legbiztosabb esztétikai kritérium. Olvasójuk lelkében a legmélyebbre talán a *H a z a t é r é s* és a *F i r o s k e n d ő* kavár. Semmi sincs vagy alig található már itt ezekben az írásokban abból a kveruláns retorikából, amely szerzőnkél egyebütt még fülsértően fölhangzik. A halálba rohanva élő alakok, a természet mélységes együttérzéssel ábrázolt világa, a család, a gyermek, a szerelem szépsége, a halál fönsege, az egész sír felé siető emberélet mindmegannyi alapmotívum hangzik föl ezekben a végső koncentrációval megüt novellákban.

Milyen megható, üde báj van abban a tiszta, naív, bensőséges vallásos érzésben, amellyel a gyógyulásáért ajándékot vivő pásztorgyerek tűnődik: Jézuskának odaadom a selyömostoromat. Fiúgyermök, hát hogyan örvendene neki, — mosolygott kedvesen. Az

anyjának es tetszeni fog, hogy ilyen nagy örömet szerzek a legénykéjének. De mit vigyek Máriának? Futólag arra is gondolt, hogy megfelel a puliszkalisztjét s a szalonna javából is tarisznyákra, de mindjárt meg is korholta magát az együgyűségért. — Tán ők affélet esznek! — Nagy fejtörés után rájött, hogy fából kifaragja neki a Kicsijézust. Mindjárt el is képzelte, hogy milyen legyen: — Két arcája, mint két piros alma, a két szeme két szép fekete gyöngy, karocskái fehérek, mint a hab . . .“

Mennyire elbékél a természet nyugalomban és valami keresztény stoicizmus biztos erejében itt minden halálfélelem. Itt a halál nem fagyaló, nem is rút semmikép, hanem inkább valami, amit kész szívvel fogad az ember, mint nyugovóra hajló napestén az elpihenést. Ezek az egyszerű, ősbölcsességű emberek nem borzadoznak tőle: „De miért is? Mert meghal az asszony? Nincs azon semmi csodálkozni való. öreg volt már, eljött az ideje, hogy földdel takarózzék.“ Hol vagyunk e főséges nyugalom Tolsztoj Három halálára emlékeztető ábrázolását szemlélve Carlyle „Hősei“-nek elmúlást, sötétbehullást borzongó halálsikolyaitól.

Megnyugvás a halálban, de amíg az élet tart, a földnek mélységes szeretete, amely testvérport testvérporhoz vonva megszeghetetlen parancsal hirdeti, hogy „ha éhség, ha átok, ha kenyér, ha halál, öröm vagy kétségbeesés lesz a sorsod, ez a sors a tied, viselned kell! Ettől a sorstól még szebb lesz a dalod, szerelmesebb a szíved, melegebb a fészked, ragyogóbb a szemed, igazabb az igazságod...“ S mindezekén túl csodálatos az író szegényeket és szenvedőket ölelő ember-szeTetete, amely minden tragédiát a jó végső győzelmébe vetett hitben old föl. „Nem, nem lehet, hogy ez a világ vakká és éjszakává nyomorodjék!... Nem igaz az a sok aljasság, bűn, nyomor, pusztulás, gabság, mely a Krisztus hátához szegi a keresztet!... Alom, rossz álom az egész, melynek el kell tűnnie egy frissen nyílt virágocská égi fényességénél...“

MINDEN ÍRÓ művei között van valami az egész egyéniségre, kérésére jellemző alkotás. Ilyen Tamási Áronnak¹ időrendben egyik utolsó műve, a szegény székely legényke emberré érését ábrázoló *Ábel a rengetegben*. A szerző alapterhetsége, a spontán, ösztönös, örökgyermek Naturbursché, ebben nyilatkozik meg előttünk igazán. Ez a tehetség nem a műveltségélményekkel terhes, sőt túlterhelt artistáé, akinek a tehetségből csak annyi adatott, hogy ne járhasa a józan, biztos életutat, viszont a természet elkeverve benne a művészt, az igazi alkotótehetséget megtagadta tőle vagy csak egy szemernyit juttatott neki, csak annyit, hogy lelkének folytonos, kínzó tehetetlenségében érezhesse a valódi tehetség hiányának minden kínját. Tanyasi írói tehetsége őselményektől duzzadó, eredeti adomány. Amint egész lényében a mesefantázia gyöngédsége és a realizmus vaskossága vegyül, — sőt ez utóbbi emeli az első varázsát — akként ölelkezik e kettő ebben a regényben és teremti meg írónk eddig legkitisztultabb,

¹ Lélekindulás. — Szűzmáriás királyfi. — Hajnali madár. — Erdélyi csillagok. — Címeresek. — Helytelen világ. — Abel a rengetegben. — Abel az országban.

legharmonikusabb és legzártabb kompozíciójú művét. Valami gyermekded magyar Robinsonade-ot, amely azonban távol van a Defoe-i mű racionalisztikus pietizmusától, sokszor inkább Homeros fiatal hőseinek jón-rosszon inneni, tiszta, büntelen naivitására emlékeztet. Derűs, fölszökő, tiszta humorában, amellyel a természet sokszor zord, sokszor csodálatosan jóságos világába vetődött kicsi Ábel az élet dolgait nézi, az a biztos, irigylendő nyugalom van, amellyel talán csak a gyermekkor tiszta harmóniája ajándékoz meg és amelynek paradicsomából azután mindnyájan kifizetünk. Bomba, bank, rabló, minden, ami hősünkre a külvilág erői közül hat, amivel szembekertül, mind-megannyi alkalom ennek próbatételére. De a kis székely pásztorgyerek állja a próbát, még édesanyja mélységes melankóliával, annyi könnyes szépséggel elbeszél halálhírére sem veszíti el magát. E gyermekszív nyugalomában az emberélet minden fájdalmas mozzanata elbékél, hogy azután hősünk visszatérjen az élet megalázottjai és megszorítottjai közé érettük élni, küzdeni, szenvedni... Ezt hirdetik neki a jó székely ferences atyák, akiknek silhouettjei föltűnnek a kis regényben, valami sajátos, tiszta, üde, népi katolicizmus áhítával, amely annyira rokon a régi csíksomlyói misztériumok szellemével.

Nagy út volt az, amit írónk fejlődésben idáig megtett. Az a nyers, fegyelmezetlen, epigon-romantika, amely a Szűzmáriás királyfi nyelvi kifejezéslehetőségében és anyagában sok új, érdekes hordalékot sodort, de semmiképpen nem tudott eljutni egy viszonylagos kitisztlásig, sőt olykor önmaga karikatúrája gyanánt hatott, most mintha véglegesen megfegyelmeződött, formába állt, kikristályosodott volna. Pedig Tamási írói szándékaira és — ami fontosabb — tehetségére már akkor „víg arccal“ nézhetett az olvasó. Novelláiban, amelyeket egymástkövető kötetei: *Lélekindulás*, *Hajnali madár*, *Erdélyi csillagok*, *Helytelen világ* hoztak, helyenként bizarr, torz darabokban is, mindúntalan fölcillant egy egészen eredeti magyar elbeszélőtehetség érce. Egy elbeszélőtehetségé, amely ha sokat örökölt is az előttejárt írónemzedék társadalomlátásából, tanúit is írói eszközeiben, új, tiszta spiritualizmus világképéből nőtette ki megoldásait. Ez a spiritualizmus ott él még kétségbeesett kételyeiben, nihilisztikus látomásaiban is, amelyek a templomok bomlását látatják. „Bomlik a templom. Elhordják köveit, világbavesznek belőle a szentek, az oltárai kialusznak, mint a halott szemei és tornyának helyén ott fog kuporogni süketen a csend. Bomlik a templom! És megy a hír nappal fel a Napba, éjszaka a csillagokba és a holdba, hogy Ők is le fognak bomlani egyszer.“ (Rézangyal).

A költő spiritualizmusa nem érez semmit lehetetlennek. Viziólátó fantáziájának világa, bár részleteiben szerfölött realiztikus, időn és téren kívül esik. Faluját is ilyennek érzi. Némelykor, ha a lelkével burkolja körül, úgy tetszik, mintha ő építette volna azt akkor, „amikor még Isten szándékában lakott“. Máskor szülőjének érzi, aki egy csillagos téli estén szomorú-mókás mese után foganta. Titokzatos, nem ebből a világból való parancsa van, hogy minden jót rámondjon erre a falura. A lelke készen is áll az engedelmességre, de a szavai — úgy érzi — gyarlók. (Okkersárga Ábrahám). Valóságos új mithosz

ez; mithológia: Tamási nem fél e szótól. Ellenkezőleg, aki ezt, a magyar föld, falu és faj új mikológiáját nem érti, aligha érti a legújabb magyar irodalmat. Úgy hangzik ki ez írónkból, mint egykor a német romantikus, Schlegel Frigyes fölkiáltása: „Nekünk új mithológia kell!” hangzott sóváran. Csak növeli szépségét azután, hogy ez az új — mint Schlegel is — alapjában az örök régi, a magyar irodalom egészéből föltörő, gazdagon kiképzett, mélyen hitt és bensőségesen átélt... Mint a humanizmus korának minden emberi szépre szomjas diákja Itália felé, úgy fordul ez az irodalom a magyar falu új, igazabb, emberibb, szociálisabb, termőbb és teremőbb Magyarországnak ígérete felé E hitben, amely ugyanekkor semmit sem tagad meg, ami a múltból érték vagy boldogabb népek kultúrvilágával gazdagodás, benne van a távolbainduló utak merészsége, a falusi házak napfényverte falainak melege, a szántás friss röge, a temetők méla szépsége. A hitelenség (vagy kultúrfiliszterség) soha nem értheti meg a hitet és nincs kínosabb, mintha a halottak az életéről beszélnek. Ehelyett inkább csak hadd temessék el halottaikat, akik még néha testben nagyon is elevenek. Viszont mily igazán élők és éltetők e hit számára a sírból is elevenen hangzó szavak: „Ez a falu az én falum, innen jöttem és ide térek..“, hogy „csittítgat, csittít, csókol, altat”-nak és ölelést fonva szent, békés, falusi hatalmukkal fogják körül szívünket. Ady-sorok, de önkéntelen fölcsendülnek Tamási prózája olvastán.

Ha igaz az, hogy az Ady nemzedékének egy részében a megelőző népies-nemzeti irány epigonizmusára nyugati-városias következett, — s erős megszorítással, igaz — kétszeresen áll viszont, hogy legfiatalabb irodalmunk Anteusként újra visszatér az autochton erőkhöz, a hazai röghöz.

Tamási mélyen érzi és érezteti, hiszen szinte a bölcsőjében is gyötörték már, a sékely falu bajait. Engesztelhetetlen gúny és keserűség tulajdonképpen csak az álnok és tudatlan „népszakértők” ellen van benne, akik a falu nyomorát legföljebb jólfizetett írói témának vagy éppen sirását és zokogását politikai érvényesülésük kísérőzenéjének vélik és szándékolják. Tamási legmerészebb emberi, szociális követeléseit is spirituális alapra helyezi, jól tudva, hogy nem kell tragikusan az élet megalázottjai és megszomorítottjaival való testvéri szolidaritást egy materialista világkép kényszerű vállalásával, az emberi lélek legmélyebb alapösztönének, végtelenségbe síró aspirációinak elnémításával megszerezni, mint — fájdalom — íróársai egy része teszi. De tudja azt is, hogy nem nézhet az tiszta szívvel és szemmel az égre, aki arcát az emberi szenvedés és igazságtalanság gyöttrő látványától elfordítja.

Írónk megindító módon tudja ábrázolni az erdélyi magyar nép dolgozó és szenvedő rétegeit, az élet robotosait, akik ma is, mint sors-testvéreik a múltban, amint a halál elébe mennek, „menetközben valamennyien a maguk magyar nyelvén dalolnak”.

A mélységes emberi életisztelet és a nép sorsával való teljes azonosulás forrásából ered Tamási pacifizmusa is. Mint Vörösmartynál az életi csillag sír föl és hűny ki az emberélet kioltására, „Szép Domokos Anna” prózai székely népballadájában is az egész kozmosszal kiáltatja Tamási az ég felé: „Verjen meg az Isten háborúcsinálók!”

A régi, tragikus magyarság vétkes illuzionizmusát, a sors pöröly-csapásai alatt elbukó belső gyöngeségét és az új, friss, az egész magyar életre rááradó népi könyörtelenül valószerű erejét állítja szembe például a *Hajnali madár* című novellája, népét a kritikai hazaszeregetnek szinte már fiagellantizmusával ostorozva. Az olvasó számára mindvégig feledhetetlenek maradnak a történelmi Magyarország *Circumdederunt-ját* mulatozással megülő megyei urak, a meddő, üres, sújtásos frázisaiba gárgyuló és végül az őrtület éjszakájába hulló „költő”, de éppúgy a kisleány szép, piros hajnalban madárszó zengése közben keresztelésrejelentő magyar is és mindaz, ami felé az ő szavaikon és el nem múló hangulatukon át a novella tárul.

Ha szerzőnk ilyenfajta írásait egy mély, szociális, emberi értelem-ben is megteljesedett faji érzés inspirálja, viszont talán csak a legemelkedettebb nemzetekfölöttiséggel lehet igazán megérteni az Erdélyi csillagok gyökeresen magyar és ugyanakkor a tiszta humánium magaság emelkedő ethoszát, amellyel a magyar leány és román fiú elégett, megszenesedett teste és az elhamvadt ház fölött ragyogó erdélyi csillagok tesznek tanúbizonyságot a transilvanizmus mellett, melyhez írónk a nemzetsors fölött való mélységes gyöt-rődés után eljutott. Mialatt azokban az ólmosgű napokban belső láztól égő arccal a megdermedt székely mezőket járta, egy szót talált meg újra: Erdély és ez a történelmi értelmét visszanyert fogalom most oly hajónak tűnt föl lelki szemei előtt, amelyre az egyetemes omlás idején maroknyi népével föl szállhat és amellyel új partot érhet, . . . Ez a transilvanizmus, amely ugyan a kifejezés regionalizmusától is biztosan emelkedik az egyetemes magyarságig és bizonyára nem jelenti az ezerév óta Nyugat felé néző magyarság arcának Kelet felé fordítását, keltett eddig Tamásival szemben legerősebb ellenmondást. A mindig újra és újra jelentkező hazai illuzionizmus illetékes választ is kapott az erdélyi kisebbségi élet egyik legrokonszenvesebb képviselőjétől. Valóban igaza van Reményik Sándornak, aki írónk védelmére és a transilvanizmus szép prózai prófécijá-nak igazolására büszkén hangoztatta, hogy ezek az erdélyi csillagok olyan magasan ragyognak és remegnek, hogy némely magyar kritikus vakondokszeme odáig föl sem pillanthat. Arról nem is szólva, hogy legalább belátásának kellene elég szerénynek lennie a kisebbségi létharc eszközeinek bírálatánál, amelyre elsősorban mégis csak azok illetékesek, akik a harcot állják . . .

Több joggal lehetne Tamásinak a Szűzmáriás királyfi mellett eddig egyetlen nagyobb regénykompozícióját, a *Címeresek*-et szigorú elemzés alá vonni. A mű, címe szerint is, az államfenntartó történelmi osztályok szerepét mutatja be rövid, tömörített, rapszodikus fejezetekben 1918 Erdélyének őszén. A szerző alaptézise, hogy a magyarság igazi népi, kulturális, nemzeti értékeit és államszerkezetét egészen különböző rétegek hordozzák, az utóbbi nincs belegyökerezve a magyar dolgozó-osztályok életérdekeibe és innen válik érthetővé, hogy nagy történelmi megpróbáltatásunk idejét nem áltattuk ki, hanem e visszásságot az állami organizmus összerokadásával, darabokra-hullásával fizettük meg. A regény társadalomlátásának egyoldalú,

rideg könyörtelenségénél ijesztőbb az a belső formai zavar, érzelmi ziláltság, amelyet nem tudjuk, milyen mértékben tulajdonítsunk a témának: egy fölszóló, elbukó ország és nép rajza az életformák sokszor fölöslegesen halmozott szennyes vonásaival is érzékeltetve, — avagy az író belső fölzaklatottságának. Mégis e mű sorain is átvibrál az az új lélek és látásmód, amely a legújabb magyar irodalom jobbjáival egyetemben szerzőnk írásaiban jelentkezik, az a talán igazabb, új, szociális Magyarország, amely — mint ő mondja — „lefeküdt a haza és igazság romjain, hogy virradatra új életet nyerjen valahogy.“

Tamási egy tanulmányában (Regényírás Erdélyben) az erdélyi regényírás két irányát vázolja; a múltból a jövőbe mutató történelmi és a jelen nagy, égető szociális problémáival foglalkozó társadalmi regény irányvonalait. Ügy látja, hogy a történelmi regény, amely eleinte szinte kizárólagos regényműfajnak látszott, elsősorban politikai okokból, Erdélyben, mindinkább helyet enged a társadalmi regénynek. Azaz az előbbi mind kevesebb és alárendeltebb szerephez jut, míg a szociális és emberi kérdések a legutóbbi kísérletek tanúságai szerint mind művészibb formában jutnak kifejezésre: a társadalmi regény tendenciái is mindjobban a költészetben fololdva jelentkeznek, mint a kis Ábel regényében.

Az Ábel a rengetegben realiztikus idilljével Tamási a realizmusnak a meseszerűvé való átjatsztatását kísérte meg és ez a stílustörekvés újabb irodalmunkban eleddig talán csak az ő öntudatlan tehetségének sikerült. Tamási azok közé tartozik, akikben a változatos és mély műveltség sohasem gyengítette meg az elme friss, üde eredetiségét. A kis Ábelben újra visszatalált, visszaálmodta magát falujának elpihentető csöndjébe, a természet vigasztaló világába, egyszerű, ösbölcsességű emberek közé.

Ábel azóta újra útnak indult és — kevesebb sikerrel bár — megjárta az országot. A gyermekkor feledhetetlen rajza után ez a regény: Ábel az országban kezdi jelenteni a hontalan bolyongást, a szülői ház után a nagyvilágot, a vidám tavasz után a harsány és termő nyarat. Ábel „Bildungsroman“-ja a hőst az erdélyi kisebbségi élet szomorúságai közepeit sok emberrel találkoztatja, akiknek jellemfejlesztő vagy — ernyesztő hatása éri a székely erdők és mezők magányából az élet játékos — szomorú fordulatai közé dobott kamaszt.

A regény a kamaszkor regénye, azé a koré, amely némely fiúnak minden csillagot leszakít egéről, ennek belső problematikája, éppen erotikus vonatkozásban lázas túlfűtöttsége és sokszor nem éppen esztétikus kalandjainak szövedéke alkotják a regényt.

Nem mintha nem lenne más, ezen túllépő tartalma. Hiszen még szerelemábrázolása sem riasztó, hanem természetes, büntudatmentes és néha szinte azt az illúziót keltő, hogy éppen annak lelkivé szublimálódása oltja belé a bűn képzetét, a gyanakvás, önkínzás, töprengés elemeit.

E regényében is mély, benső viszonyba lép a dolgokkal, átéli még a legkisebb élettelen tárgy költészetét is. Sunt lacrimae rerum és ő e könnyeket sírja el soraiban. Az állatokkal, „kiskorú

testvéreinkkel“ egész emberi közelséget teremt. Ő is elmondhatná a hálóba került vadat kiszabadítva: „Nyulacska testvér, miért hagyta rád rászedni magad?“

Még nagyobb élménye — és ez talán írónk legmélyebb életakarata — az azokkal való eredendő és egész életre szóló közösség, akik dolgoznak és nélkülöznek. A gazdag és szegény, a Dús és Lázár harcat néha egész kozmikus arányokra tágítja.

Ez az érzés viszi tovább hősét élete sodrában, amelynek mostantól kezdve alaphangulata, hogy mindnyájan tengeren élünk és ennek hullámai nem kérdezik nevünket... Ezzel az életérzéssel indul útnak az Újvilág felé.

MINDKÉT ERDÉLYI ÍRÓ — művészi teljesítményükön túl — nagy emberi és nemzeti hivatást tölt be. Az egyetemes tragédia idején a tiszta humánus szolgálatával párhuzamosan találják meg az erdélyi népfajközötti magyar sorsnak — s talán minden keserves kisebbségi problémának — megengesztelő megoldását: a belső Imperium gondolatát. „Kell lennie és van is belső Imperium, amelyet egymástól nem vehetnek el a nemzetek, mert az egyazon földön lakó Isten és emberek lényegéből való.“ A föld ledobja magáról a belsőleg halott vagy öngyilkos népeket és akár fegyverekből, akár keresztből csinálnak országhatárokat, mind múlandó e belső Imperium nélkül.

Itt a tisztán politikaival egy religiózus nemzetfogalom áll szemben. Az egyik, amely csak a fogható és látható hatalmi eszközökben véli egyedül nemzete, fajtája megmaradásának zálogát látni s ezt veszve kétségbeesik, a másikkal, amely ezeket ugyan meg nem vetve, hanem helyesen értékelve fölismeri a rejtett, mély lelki erőket, amik jogot adnak az igazi nemzetléthez — amely nélkül az első mitsem ér és tartós soha nem lehet — az „imperiumhoz léleken és igazságban.“ S mintha a földben, vasban, pénzben, jogban, politikában elvesztett haza mutatná meg írónknak a vér és lélek szent és misztikus közösségét, hová éhes hódító foga nem harap, ahol lemeztelezve, de megigazulva és megerősödve állhatunk Isten előtt.

Minden olvasója számára feledhetetlen marad Nyíró én-regényének az a részlete, amelyben elmondja, hogyan áll föl, oltalmazza írónk fiatal hitvesét és szelídíti meg öklös társait egy ellenséges katonára, aki fölismeri benne haldokló atyjának utolsó vigasztalóját. Évek múlva, mikor halálos rettegésben voltak a velük együttélő néptől félve és súlyos valóságok táplálták ezt a rettegést, a felszabadult indulatok fenyegető viharjában, íme ez a katona örködött fölöttük, mert érte egyszer ő is letérdelt az út porába. „Semmiféle fegyver, ármány, politika, szenvedély vagy halál — mondja megindultan szerzőnk — el nem pusztítja, el nem veheti ezt tőlem, mert szent az a hely, melyet a két térdem az út porában megérintett. Az emberek millióinak pedig azért kellett meghalni, mert kevesen térdeltek le az út porába.“

KATONA JENŐ